

ΟΡΟΙ, ΟΡΙΖΟΥΣΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Μια κριτική «ανάγνωση» των θεωριών της πρόσληψης*

Όπως όλοι ξέρουμε, και όχι μόνον ως συνέπεια θεωρητικών αναζητήσεων, αλλά ως κατ' εξοχήν «ομιλούντα» (ο όρος και με την «έτυμη» σημασία του) άτομα, κάθε κείμενο, κάθε πράξη ομιλίας καθορίζεται σημαντικότερα από τον παραλήπτη ή τους παραλήπτες του. Με δεδομένο όμως, ότι πομπός και παραλήπτες του προκειμένου κειμένου-λόγου συμπίπτουν σε μια βασική τους διάσταση, δηλαδή στο ότι αμφότεροι είναι εκπαιδευτικοί της μέσης εκπαίδευσης και ότι η παρούσα πράξη ομιλίας είναι μια απόπειρα που εκκινεί κύρια από το χώρο της θεωρίας (και πιο συγκεκριμένα από τη θεωρία και την κοινωνιολογία της λογοτεχνίας), είναι αναγκαίο κατ' αρχάς, πέρα από μια σειρά άλλα εμπόδια, να υπερνικηθεί μια απόλυτα λογική –για πομπό και δέκτες– ένσταση. Ένσταση που έχει να κάνει με το ερώτημα του κατά πόσον ο τεράστιος, πράγματι, όγκος των θεωρητικών όρων, ορισμών και αφορισμών που έχει παραχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στα παραπάνω γνωστικά πεδία, μπορεί να βοηθήσει σε μια σύνταξη που κύρια έχει έναν περισσότερο χρηστικό χαρακτήρα, αφού συνδέεται άμεσα με τη διδακτική πράξη. Η ένσταση αυτή γίνεται ισχυρότερη, όσον αφορά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας αφού, για πολλούς, η ίδια η επαφή με τη λογοτεχνία έχει χαρακτηριστικά που προσομοιάζουν περισσότερο στην έννοια του βιώματος (Erlebnis) του Wilhelm Dilthey παρά σε αυτήν της νεοκαντιανής Erfahrung (εμπειρίας). Δεν θα αποπειραθούμε εδώ να εμβαθύνουμε ούτε στις αιτίες αυτής της διάστασης θεωρίας και πράξης, άμεση συνέπεια εξάλλου ενός δεδομένου καταμερισμού εργασίας, ούτε να μπούμε σε μια ουσιοποιητική προσέγγιση αυτού που ονομάζεται «θεσμός της λογοτεχνίας». Υπενθυμίζοντας πάντως, ότι η «απόκρουση της θεωρίας είναι κι αυτή μια θεωρία, όπως και η έννοια του “αντικειμενικού” γεγονότος είναι και η ίδια μια θεωρητική σύνθεση»¹ δεν θα πρέπει να ξεχνάμε –αναφορικά με τη θέση της θεωρίας– εκείνη τη σωστή διαπίστωση του J. M. Keynes ότι «οι οικονομολόγοι οι οποίοι απεχθάνονται τη θεωρία ή διατείνονται ότι τα καταφέρνουν καλύτερα

---

* Πρώτη δημοσίευση περιοδικό της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων *Φιλολογική*, τχ. 71, Απρ.-Ιουν. 2000, σ. 59-64. Η πρώτη εκδοχή του κειμένου παρουσιάστηκε σε διημερίδα για εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οργανωμένη από το ΕΚΕΒΙ με θέμα «Ανάγνωση και Σχολείο», Αθήνα 31 Οκτώβρη-1 Νοέμβρη 1997. (Τώρα στο βιβλίο Βασιλίας Αλεξίου, *Λογοπραξίες. Θεωρητικές προβολές στη λογοτεχνία και στη γλώσσα*, Αθήνα 2008, σ. 119-135).

¹ F. Jameson, «Marxism and Historicism», *New Literary History*, τχ. 11, 1979-1980, σ. 46.

χωρίς αυτήν, είναι απλούστατα αιχμάλωτοι μιας παλιότερης θεωρίας»².

Ο κεντρικός άξονας, λοιπόν, της συλλογιστικής διαδρομής της παρούσας πράξης ομιλίας αφορμάται από τις αναγνωστοκεντρικές θεωρίες, όπως αυτές έχουν καταγραφεί κατά κύριο λόγο στην επονομαζόμενη «Σχολή της Κωνσταντίας» και στην αμερικανική εκδοχή της αναγνωστικής ανταπόκρισης. Όπως έχει σημειωθεί ήδη από πολλούς μελετητές, η σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας διαγράφει μια ιδιόμορφη πορεία από τον πομπό (συγγραφέα) στο κείμενο για να καταλήξει στο τέλος στον αναγνώστη. Το σίγουρο πάντως, είναι ότι, αν και ιδιαίτερα η ευρωπαϊκή (κυρίαρχα γερμανική) εκδοχή των αναγνωστοκεντρικών θεωριών επιστρατεύει τον Μαρξ για να δικαιολογήσει την ανάδυσή της³, μπορεί κι η ίδια να αναγνωσθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο θεωρητικών αναζητήσεων που, από τη θεωρία της σχετικότητας μέχρι την αλλαγή των παραδειγμάτων του Τόμας Κουν και από το ρόλο που ο παρατηρητής παίζει στη μικροφυσική μέχρι την Gestaltpsychologie, σχετικοποιούν την έννοια της απόλυτης αντικειμενικότητας στη σύνολη γνωστική διαδικασία. Κι ούτε φυσικά θα πρέπει να περάσει απαρατήρητο το γεγονός, που έχει σημειωθεί ήδη από άλλους μελετητές⁴, ότι η θεωρία της πρόσληψης και η στροφή στον αναγνώστη συνδέεται, καθόλου τυχαία αν σκεφτεί κανείς το περιβάλλον ιστορικό πλαίσιο, με μια στροφή στο τελικό, (τουλάχιστον χρονικά) από τα συστατικά στάδια συγκρότησης του λογοτεχνικού φαινομένου (παραγωγή, μετάδοση, κατανάλωση). Αλλά αυτή η παρατήρηση θα παρέμενε ημιτελής και θεωρητικά ανενεργός, αν δεν συνοδευόταν από έναν αναστοχασμό πάνω στην ίδια την ιστορικότητα των εννοιών αναγνώστης, ανάγνωση, πράξη ανάγνωσης όσο και των ορίων εφαρμοσιμότητάς τους. Με άλλα λόγια και ανεξάρτητα από τις «λογομαχικές» διαθέσεις του Ντερριντά και την άποψή του «ότι η “πρωταρχική” “φυσική” κτλ. γλώσσα δεν υπήρξε ποτέ, ότι ποτέ δεν ήταν άθικτη, ανέγγιχτη από την γραφή, ότι ανέκαθεν η ίδια ήταν γραφή»⁵, από μια συγκεκριμένη ιστορική προοπτική ούτε το κείμενο-αντικείμενο της ανάγνωσης-πρόσληψης-κατανάλωσης, ούτε και η ίδια η πρόσληψη είχε πάντοτε τον ίδιο χαρακτήρα στις διάφορες ιστορικές εποχές και σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια.

Χωρίς να προχωρήσουμε σε μια προϊστορία της ίδιας της έννοιας της ανάγνωσης μπορούμε εύκολα να αποδεχθούμε την ύπαρξη μιας

---

² Όπως παρατίθεται από τον Τέρνυ Ήγκλετον στο *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας*, μτφρ. Μ. Μαυρωνάς, (επιμ. Δ. Τζιόβας), Αθήνα 1989, σ. 19.

³ Συγκεκριμένα εκείνη τη φράση από την *Εισαγωγή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* ότι «το καλλιτεχνικό αντικείμενο –όπως και κάθε άλλο προϊόν– δημιουργεί ένα κοινό ευαίσθητο στην τέχνη και ικανό να νιώσει αισθητική απόλαυση. Έτσι η παραγωγή δεν δημιουργεί μόνο ένα αντικείμενο για το υποκείμενο αλλά και ένα υποκείμενο για το αντικείμενο» (όπως παρατίθεται στο Η. R. Jauss, *Η Θεωρία της Πρόσληψης*, μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος, Αθήνα 1995, σ. 45).

⁴ Stanley Fish, *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*, Καίμπριτζ, Μασαχουσέτη, σ. 344· Γ. Βελουδής, *Γραμματολογία. Θεωρία Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1994, σ. 351.

⁵ Ζακ Ντερριντά, *Περί Γραμματολογίας*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα, 1990, σ. 101.

τομής, ενός ποιοτικού άλματος στην ίδια τη σχέση των παραληπτών με το προσλαμβανόμενο μήνυμα. Τομή που διαρκεί όλη αυτή την περίοδο που, για να δανειστούμε τον τίτλο ενός βιβλίου του Raymond Williams, θα μπορούσαμε να ονομάσουμε the long revolution⁶ και η οποία συμπίπτοντας με αυτό που είθισται να ονομάζεται νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από μια σειρά παράγοντες, που επιδρούν άμεσα στο «τι» και στο «πώς» της ανάγνωσης, όπως: εξάπλωση της τυπογραφίας, δυνατότητα πρόσβασης στη γραφή ενός όλο και μεγαλύτερου αριθμού εν δυνάμει αναγνωστών, επέκταση του ιδιοκτησιακού-δικαιϊκού καθεστώτος και στην πνευματική παραγωγή, συγκρότηση μιας αγοράς συμβολικών αγαθών κ.ο.κ. Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ένας από τους καλύτερους μελετητές αυτής της διαδικασίας: «Η τυπογραφία μετέτρεψε τη λέξη σε καταναλωτικό προϊόν. Ο παλιός κοινόκτητος προφορικός κόσμος διασπάστηκε σε ιδιωτικούς τίτλους κατοχής. Η τυπογραφία υπηρέτησε καλά και τη μετατόπιση της ανθρώπινης συνείδησης προς τον μεγαλύτερο ατομισμό»⁷.

Το πιο σημαντικό σε αυτή τη αργόσυρτη και γεμάτη αντιφάσεις διαδικασία είναι ότι η ίδια η λογοτεχνία συγκροτείται ως σχετικά αυτόνομο πεδίο, αποκτά, όπως παρατηρούσε ο Μισέλ Φουκώ, την «ιδιάζουσα κανονιστικότητά»⁸ της, και, ως εκ τούτου, αιτείται μια διαφορετική θεωρητική και πρακτική «μεταχείριση» τόσο στην πρόσληψή της όσο και στην ερμηνεία της. Παράγοντες όλοι αυτοί που πέρα από άλλες συνέπειες (π.χ. η «αφωνία» της πρόζας, δηλαδή η παραγωγή που παίρνει υπόψη τη σιωπηρή ανάγνωση, για την οποία μιλάει ο Βαλεντίν Βολοσίνοφ⁹) αναδεικνύουν ένα διαφορετικό είδος αναγνώστη, με εξατομικευμένη επαφή με το κείμενο, με τη δυνατότητα επανάγνωσης, όπως επίσης με τη δυνατότητα κεφαλαιοποίησης και επίδειξης του σωσσωρευμένου συμβολικού κεφαλαίου.

Είναι γεγονός ότι αυτά ακριβώς τα καινούρια στοιχεία, λησμονημένα από τις προηγούμενες θεωρίες, οι οποίες επέμεναν στην παντοδυναμία του συγγραφέα ή στη νοηματική και αισθητική αυτονομία του κειμένου, επανατοποθετήθηκαν με έναν κριτικό και γόνιμο τρόπο από τα καινούρια ρεύματα που επέμεναν, για να δανειστούμε την έκφραση από το ομώνυμο βιβλίο του Wolfgang Iser, στην «πράξη της ανάγνωσης» (*Der Akt des Lesens*¹⁰). Θα πρέπει ιδιαίτερα να

⁶ R. Williams, *The Long Revolution*, Λονδίνο 1965.

⁷ Walter Ong, *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*, μτφρ. Κ Χατζηκυριάκος, Ηράκλειο 1997, σ. 188.

⁸ Michel Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα 1987, σ. 65.

⁹ Β. Ν. Βολοσίνοφ, *Μαρξισμός και Φιλοσοφία της Γλώσσας*, μτφρ. Β. Αλεξίου, Αθήνα 1998, σ. 332.

¹⁰ Η επιστροφή της «πράξης», έστω και ως όρος, τόσο στη θεωρία της λογοτεχνίας όσο και στη γλωσσολογία (ας θυμηθούμε εδώ τη θεωρία των Speech Acts του Austin και Searle) δείχνει νομίζουμε την αγωνιώδη προσπάθεια της θεωρίας, να υπερβεί το δεδομένο καταμερισμό εργασίας στο επιστημονικό πεδίο και να επανασυνδεθεί με μια πραγματικότητα την οποία πολλές φορές προσεγγίζει με έναν σχολαστικό (με την ακριβή σημασία του όρου, δηλαδή ως προϊόν σχολής) και μόνον τρόπο.

αναγνωρισθεί ο σημαντικότερος ρόλος της επονομαζόμενης «Σχολής της Κωνσταντίας» στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για την ιστορία της λογοτεχνίας σε εποχές εξάλλου που με την υπερβάλλουσα εμμονή στη συγχρονία, δηλαδή στον οριζόντιο άξονα που καθορίζει τις συστημικές σχέσεις στα πλαίσια του θεσμού της λογοτεχνίας, παραγράφονταν πολύ εύκολα το βάρος του παρελθόντος, η παράδοση ή αλλιώς ο νόμος της ιστορικής βαρύτητας και αδράνειας.

Το βασικό ζήτημα που, κατά την άποψη μας, επανατοποθετείται με τις καινούριες «αναγνώσεις» είναι ένα ζήτημα που σχεδόν διατρέχει και κατατρώχει όλη την ιστορία της φιλοσοφίας και τη φιλοσοφία που η ίδια έχει για την ιστορία, με άλλα λόγια το πρόβλημα της σχέσης αντικειμένου-υποκειμένου σε οποιαδήποτε διαδικασία παραγωγής νοήματος. Έτσι σε αντίθεση με τα προηγούμενα «αντικειμενιστικά», «κειμενομόλα» ρεύματα (ρωσικός φορμαλισμός, Νέα Κριτική, στρουκτουραλισμός) οι αναγνωστοκεντρικές θεωρίες (αφομοιώνοντας κριτικά στοιχεία από διάφορες πηγές: φαινομενολογία, Heidegger, Gadamer κ.ά.) τονίζουν το δεύτερο σκέλος αυτού του διλήμματος, επιμένοντας σε ένα λιγότερο ή περισσότερο ιστορικά προσδιορισμένο υποκείμενο-αναγνώστη. Δεν είναι στις προθέσεις του παρόντος κειμένου να προχωρήσει στην παρουσίαση των βασικών θέσεων των διάφορων αναγνωστοκεντρικών θεωριών. Απλά θα αποπειραθούμε, μέσα από τον προσωπικό ορίζοντα προσδοκιών μας, τη διατύπωση κάποιων γενικών, διαλογικού χαρακτήρα, παρατηρήσεων αναφορικά με αυτές τις θεωρίες.

Το πρώτο στοιχείο που αναδύεται σε μια θεωρία που επιμένει στην πράξη της ανάγνωσης έχει να κάνει, πιστεύουμε, με τη συνειδητή ή ασυνειδητή υποβάθμιση της στιγμής παραγωγής στο λογοτεχνικό γεγονός και γενικότερα σε οποιαδήποτε διαδικασία παραγωγής λόγου. Υποβάθμιση που μπορεί να μην φτάνει στο «θάνατο του συγγραφέα», όπως σε πολλές μεταδομιστικές-αποδομιστικές προσεγγίσεις, συνδέεται όμως άμεσα με την γενική αμφισβήτηση του υποκειμένου, όχι μόνον ως «άτομου»-δημιουργήματος του Διαφωτισμού, αλλά και του υποκειμένου δημιουργήματος της ιστορίας που με τη σειρά του (και με όρους το ίδιο ιστορικούς) δημιουργεί ιστορία. Έτσι, πολλές από τις αναγνωστοκεντρικές θεωρίες, αν και επιχειρούνται στο όνομα μιας επανιστορικοποίησης της ερμηνευτικής διαδικασίας λησμονούν πολλές φορές πως και τα γεγονότα-κείμενα που συγκροτούν αυτή την πρακτική του λόγου που μπορεί να ονομαστεί λογοτεχνία θα πρέπει κατ' αρχήν να παραχθούν από ένα ή περισσότερα άτομα-υποκείμενα, άσχετα από το σε ποιο βαθμό τα ίδια υπό-κείνται στην ιδιότυπη ομηρία της γλώσσας, της ιστορίας, του ορίζοντα των προσδοκιών κ.ο.κ.

Και όμως, χωρίς να επιχειρεί κανείς την επιστροφή στην παντοδυναμία του συγγραφέα, ίδιον παλιότερων εποχών, το δίλημμα συγγραφέας-αναγνώστης ή σωστότερα το «τρίλημμα», συγγραφέας-

κείμενο-αναγνώστης μπορεί, αν όχι να αρθεί, τουλάχιστον να «απαλυνθεί» σε σημαντικό βαθμό, αν εντάξουμε το σύνολο λογοτεχνικό γεγονός μέσα στις ιστορικές συντεταγμένες παραγωγής-μετάδοσης-πρόσληψης. Το γεγονός, π.χ., ότι και τα τρία μέλη του παραπάνω τριωνύμου (πέρα από μια σειρά άλλες συμβάσεις) συμμετέχουν, το καθένα με τον τρόπο του, σ' ένα φαινόμενο βαθύτατα κοινωνικό, όπως είναι η γλώσσα, δηλαδή σε εκείνο το «συλλογικό προϊόν» όλων των λεκτικά αποκρυσταλλωμένων κοινωνικών σχέσεων, σημαίνει απλά ότι υπάρχει ήδη μια κοινή αφετηρία που ορίζει, προσδιορίζει –χωρίς να σημαίνει ότι προορίζει (με την έννοια της *destinatio*)– τη θέση και τη σχέση του καθένα στη διαδικασία παραγωγής νοήματος (είτε ως συγγραφή είτε ως ανάγνωση). Μια ετυμολογική ή παρετυμολογική, εξάλλου, εκδοχή της λέξης «συγγράφω» μπορεί κάλλιστα να είναι γράφω μαζί με άλλους, πράγμα που δεν είναι δύσκολο να αποδεχθούμε αν θυμηθούμε εκείνη την κλασική σεφερική ρήση πως «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας». Σ' αυτή την κατεύθυνση και όσον αφορά, π.χ., τη σχέση του συγγραφέα (και οποιουδήποτε γλωσσικού υποκειμένου) με την παραγωγή λόγου η θεωρητική προσέγγιση που μας δίνεται μέσα από τα κείμενα της επονομαζόμενης Σχολής του Μπαχτίν βοηθάει με έναν εναργή τρόπο σε αυτή την ιστορικοποίηση. Όπως γράφει ο στενός συνεργάτης του Μπαχτίν, Βαλεντίν Βολοσίνοφ, σ' ένα κείμενο δημοσιευμένο το 1929:

Η λέξη είναι πάντα προσανατολισμένη προς έναν παραλήπτη, προς την κατεύθυνση των όρων υπαρξής του. [...] Ένας αφηρημένος παραλήπτης, με άλλα λόγια ένας άνθρωπος καθ' εαυτόν, δεν μπορεί να υπάρξει· μαζί του δε θα είχαμε στην πραγματικότητα καμιά κοινή γλώσσα, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ακόμη κι αν προσπαθούμε μερικές φορές να έχουμε εμπειρίες ή να εκφρασθούμε *urbī et orbī*, στην πραγματικότητα βλέπουμε την «πόλη και τον κόσμο» μέσα από το πρίσμα του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος που μας περιέχει. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, σε αυτή την κατάσταση, προϋποθέτουμε ένα συγκεκριμένο τυπικό και σταθερό κοινωνικό ορίζοντα προς τον οποίο προσανατολίζεται η ιδεολογική δημιουργικότητα της κοινωνικής ομάδας και της εποχής στην οποία ανήκουμε, δηλαδή σε ένα συγκαιρινό της λογοτεχνίας μας, της κοινωνίας μας, της ηθικής μας, του δικαίου μας.

Ο εσωτερικός κόσμος και η σκέψη κάθε ανθρώπου ενέχει ένα σταθερό κοινωνικό ακροατήριο που στην ατμόσφαιρά του οργανώνονται τα εσωτερικά επιχειρήματα, τα εσωτερικά κίνητρα, οι αξίες κ.ο.κ. [...] Σε κάθε περίπτωση ο ιδεατός παραλήπτης δεν μπορεί να υπερβεί τα όρια μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και εποχής.¹¹

Με άλλα λόγια, και για να δανειστούμε μια κλασική φράση του Μισέλ Φουκώ, «δεν μπορούμε να μιλήσουμε την οιαδήποτε εποχή για το

---

¹¹ Βολοσίνοφ, ό.π., σ. 199-200.

οιοδήποτε πράγμα»¹². Αλλά αυτό μήπως σημαίνει ότι το κείμενο από τη στιγμή της συγκεκριμένης –ιστορικά προσδιορισμένης– παραγωγής του αιωρείται ανεργάτιστο και μπορεί να γίνει αντικείμενο μιας κατά το δοκούν ή κατά ατομική βούληση ερμηνείας και πρόσληψης; Σε καμιά περίπτωση. Και αυτό όχι μόνον γιατί ο κάθε συγκεκριμένος αναγνώστης είναι ιστορικά και κοινωνικά τοποθετημένος και, ως εκ τούτου, προσεγγίζει τα κείμενα από ένα συγκεκριμένο ορίζοντα προσδοκιών, όπως σωστά τονίζουν οι περισσότερες αναγνωστοκεντρικές θεωρίες, αλλά και για ένα πολύ σημαντικότερο λόγο: κανένα κείμενο δεν έρχεται σε μας σαν προϊόν ενός αδαμικού τοπίου αλλά σαν ένα απόλυτα υπερπροσδιορισμένο, πλήρες διαμεσολαβήσεων κείμενο. Και σε αυτό δεν συντελεί μόνον η ατομική ιδιαιτερότητα ή ευαισθησία του εξατομικευμένου αναγνώστη, αλλά κύρια το γεγονός ότι το κάθε κείμενο είναι –ρητά, άρητα ή υπόρητα– επιτοπισμένο, με άλλα λόγια ότι δεν πρόκειται για ένα κείμενο-προϊόν παρθενογένεσης αλλά ένα κείμενο π.χ. που ανήκει σε ένα συγκεκριμένο είδος λόγου¹³, που επιλέγει αυτή ή την άλλη υφολογική παραλλαγή, που χρησιμοποιεί συγκεκριμένες – αναπαραγωγικές, ανοικειωτικές ή παρωδιακές των προηγουμένων κειμένων– τεχνικές κλπ. Και επί πλέον τόσο σήμερα όσο και στο παρελθόν τα κείμενα δεν έρχονται «πετώντας» στον αναγνώστη αλλά μέσα από συγκεκριμένους μηχανισμούς διαμεσολάβησης που μπορεί να είναι η αγορά, το σχολείο, το πανεπιστήμιο, η κριτική κ.ο.κ. και αναμετρώνται σε σχέση με έναν συγκεκριμένο λογοτεχνικό κανόνα μιας εποχής ή με το βαθμό εγγραφής τους σε αυτό που ονομάζεται παράδοση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να επαναγνωσθεί και η τόσο επίδικη απάντηση που δίνει ο Καρλ Μαρξ στο ερώτημα γιατί τα έργα της κλασικής αρχαιότητας συνεχίζουν, αν και ανήκουν σε διαφορετικούς ορίζοντες προσδοκιών και αναφέρονται σε πολύ διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες, να (μας) προκαλούν συγκίνηση, αφού στην ουσία τα έργα είναι φορτωμένα με ένα παλίμψηστο ερμηνειών, είναι με άλλα λόγια νοηματικά «διακορευμένα» και αναγιγνώσκονται από αναγνώστες ιστορικά προϊόντα μιας συγκεκριμένης παράδοσης. Παράδοση που, παρά τις απόπειρες επανασηματοδότησής της από τις θεωρίες της ανάγνωσης

---

¹² *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, ό.π., σ. 71.

¹³ «Τα είδη του λόγου είναι στην ουσία λογοτεχνικοί θεσμοί ή κοινωνικά συμβόλαια ανάμεσα σε έναν συγγραφέα και σε ένα ειδικό κοινό, που η λειτουργία τους είναι να εξειδικεύουν την κατάλληλη χρήση ενός συγκεκριμένου πολιτιστικού τεχνήματος (...) Στις διαμεσολαβημένες συνθήκες μιας ολοένα και περισσότερο σύνθετης κοινωνικής ζωής —και η ανάδυση της γραφής θεωρήθηκε ως παραδειγματική τέτοιων καταστάσεων— τα προσληπτικά σήματα θα πρέπει να αντικατασταθούν από συμβάσεις, αν το υπό εξέταση κείμενο δε θέλει να μείνει έκθετο σε μια πολλαπλότητα συνεχών χρήσεων (όπως θα 'πρεπε να περιγράψουμε το σημεινόμενο σύμφωνα με τον Wittgenstein)», F. Jameson, *The political unconscious. Narrative as a socially symbolic form*, Νέα Υόρκη 1981, σ. 107. Είναι πάλι ο Μιχαήλ Μπαχτίν που επέμενε ιδιαίτερα στον τεράστιο ρόλο των ειδών του λόγου που τα θεωρούσε ως «ιμάντα μετάβασης ανάμεσα στην ιστορία της γλώσσας και την ιστορία της κοινωνίας» *Estética de la creación verbal*, (Αισθητική της λεκτικής δημιουργίας), (ισπ. μτφρ.), Μαδρίτη 1982, σ. 254.

(ιδιαίτερα από όσους συνεχίζουν την παράδοση του Gadamer) και χρησιμοποίησής της ως συνδετικού ιστού στο νοηματικό φυγοκεντρισμό και στην εν δυνάμει πολυσημία των κειμένων, δεν παύει να παραμένει μια έννοια ιδιαίτερα προβληματική. Κι αυτό γιατί στις περισσότερες προσεγγίσεις η έννοια της παράδοσης παίρνει τη μορφή ενός αδρανούς, δεδομένου και ουδετέρου στοιχείου που «κατακάθεται», χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα και αντιπαλότητες, σαν να 'ταν ο «κουρνιαχτός» και μόνον του ιστορικού γίνεσθαι. Μια τέτοια προσέγγιση λησμονεί πως η παράδοση μιας εποχής είναι πάντα ένα συγκεκριμένο προϊόν επιλογής, διαπραγμάτευσης και επαναδιαπραγμάτευσης, εντοπισμού και εκτόπισης, επιλογή που γίνεται μέσα σε ένα ανταγωνιστικό πολυφωνικό πεδίο όπου μάχονται ποικίλα ενδιαφέροντα και συμφέροντα, προσπαθώντας το καθένα απ' αυτά να επιβάλει το δικό του ιδεολογικό επιτονισμό στις μακρυνές ή κοντινές «φωνές» του παρελθόντος.

Τό βασικό πάντως πρόβλημα που αναδύεται από τις θεωρίες της ανάγνωσης έχει να κάνει με το πώς ορίζεται ο ιδανικός, επαρκής, πληροφορημένος αναγνώστης, όπως επίσης και αν αυτή η επάρκεια επενεργεί για να έχουμε ανάγνωση ή παρανάγνωση (Misreading σύμφωνα με τον J. Culler¹⁴) σε οποιοδήποτε κείμενο ή μόνον σε κείμενα που για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους και ως συνέπεια κοινωνικών συμβάσεων αφήνουν περισσότερα περιθώρια ελευθερίας, όπως, π.χ., στη λογοτεχνία στην οποία «ο φαντασιακός χαρακτήρας των κειμένων της, έχει ως συνέπεια την απώλεια της εγγύησης της πραγματικότητας ως λυδίας λίθου, κάνοντας το προτσές της νομιμοποίησης μιας ερμηνείας υπερβολικά δύσκολο»¹⁵. Με άλλα λόγια, η λογική ένσταση που εγείρεται στις περισσότερες αναγνωστοκεντρικές θεωρίες έχει να κάνει με αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως «φιλολογισμός», την τάση δηλαδή –η παρατήρηση του P. Bourdieu– «του να προσεγγίζονται οι λέξεις και τα κείμενα σαν να μην είχαν άλλο λόγο ύπαρξης από το να αποκωδικοποιούνται από τους επαίοντες [savants]»¹⁶. Έτσι, δανειζόμενοι τα λόγια από την κριτική που κάνει ο ίδιος συγγραφέας στις παραπάνω θεωρίες:

Αυτό που ονομάζεται «λανθάνων αναγνώστης» από τη θεωρία της ανάγνωσης (και τον Wolfgang Iser), αρχιαναγνώστης από το Michael Riffaterre ή «πληροφορημένος» αναγνώστης από τον Stanley Fish, ο αναγνώστης για τον οποίο μιλάει η ανάλυση, με την περιγραφή, π.χ., της εμπειρίας της ανάγνωσης ως συγκράτηση και προστασία στον Wolfgang Iser, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ο ίδιος ο θεωρητικός, ο οποίος ακολουθώντας εδώ μια τάση πολύ χαρακτηριστική στον αναγνώστη, παίρνει ως αντικείμενο την ίδια του την εμπειρία, μη

¹⁴ J. Culler, *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*, Λονδίνο 1983, σ. 176.

¹⁵ Ian Maclean, «Reading and Interpretation» στο Ann Jefferson-David Robey (επιμ.) *Modern Literary Theory. A comparative Introduction*, Λονδίνο 1986, 2^η εκδ., σ. 123.

¹⁶ *Le sens pratique*, Παρίσι 1980, σ. 34.

κοινωνιολογικά αναλυμένη του λόγιου αναγνώστη.¹⁷

Σε κάθε περίπτωση και αφήνοντας ανοιχτά πολλά από τα γόνιμα ερωτήματα που αναδεικνύουν οι διάφορες εκδοχές της θεωρίας της ανάγνωσης, το προηγούμενο παράθεμα μας δίνει τη δυνατότητα να ασχοληθούμε έστω και υπο μορφήν παραρτήματος με το κατά πόσον αυτές οι θεωρίες μπορούν να υποβοηθήσουν σε μια διαφορετική προσέγγιση της σχέσης μαθητή-κειμένων στα πλαίσια της μαθησιακής διαδικασίας, προσπαθώντας έστω και έμμεσα να απαντήσουμε στη ρητορική ένσταση με την οποία ξεκινήσαμε το παρόν κείμενο.

Εκτιμώντας κατ' αρχήν θετικά τις όσες απόπειρες (πολλές απ' αυτές μάλιστα συνοδευόμενες από συγκεκριμένες πρακτικές ανάγνωσης¹⁸) έχουν ήδη κατατεθεί θα θέλαμε μόνο να υπογραμμίσουμε κάποια επί μέρους σημεία.

Το πρώτο έχει να κάνει με το κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε για επαρκή, ιδανικό, πληροφορημένο μαθητή αναγνώστη. Το πρώτο που σε όλους μας έρχεται στο νου είναι ότι οι ίδιες οι συγκεκριμένες συνθήκες της μαθησιακής διαδικασίας όχι μόνον είναι «αντιποιοητικές» αλλά τα μάλα απέχουν από το να μπορούν να χαρακτηρισθούν στοιχειωδώς επαρκείς. Πέραν τούτου ο ίδιος ο μαθητής εκτός από αναγνώστης είναι ταυτόχρονα μέλος σε μια ιεραρχικού τύπου σχέση (εξεταζόμενος), προσανατολισμένος σε μια εξετασιοτροπική διαδικασία, μέχρι μια σειρά άλλα πράγματα που καθορίζονται είτε από το εξατομικευμένο μορφωτικό ή κοινωνικό κεφάλαιο που ο ίδιος κατέχει είτε από τις συγκεκριμένες συνθήκες της μαθησιακής διαδικασίας. Παράγοντες οι παραπάνω που αντί να δημιουργούν έναν «ανέφελο» ορίζοντα αναγνωστικών προσδοκιών διαταράσσουν τη σύνολη γνωστική διαδικασία οδηγώντας σε φαινόμενα δικαιολογημένης παραίτησης ανάλογα με αυτά που σε ένα άλλο πλαίσιο περιγράφει ο Μπέρτολτ Μπρέχτ στις *Ιστορίες του κ. Κόννερ*:

Ρώτησαν έναν εργάτη στο δικαστήριο αν ήθελε να δώσει τον πολιτικό ή θρησκευτικό όρκο. Εκείνος αποκρίθηκε: Είμαι άνεργος. Αυτό δεν τόπε μόνο από αφηρημάδα, παρατήρησε ο κ. Κ. Μ' αυτή την απάντηση τους έδωσε να καταλάβουν ότι τέτοιες ερωτήσεις, ναι, ίσως ακόμα κι αυτή η δικαστική

---

¹⁷ *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Παρίσι 1992. (Το παράθεμα από την ισπανική μετάφραση *Las reglas del arte*, Μαδρίτη 1995, σ. 442).

¹⁸ Έχουμε στο νου μας κύρια το βιβλίο του Α. Κάλφα, *Ο μαθητής ως αναγνώστης*, Θεσσαλονίκη, 1993 καθώς επίσης και τα σχετικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν στο *Σεμινάριο 18*, έκδοση της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων, με θέμα τη Θεωρία της Λογοτεχνίας. Πιο συγκεκριμένα το κείμενο του Β. Αθανασόπουλου, «Αμήχανοι δάσκαλοι, δυσφορούντες μαθητές (Η θεωρία της λογοτεχνίας ως αντικείμενο διδασκαλίας)» και της Μ. Πεσκετζή «Η θεωρία της αναγνωστικής ανταπόκρισης και η ερμηνευτική προσέγγιση του λογοτεχνικού κειμένου».

διαδικασία μπορεί να μην έχουν γι' αυτόν καμιά σημασία.¹⁹

Επί της ουσίας πάντως, τα περισσότερα προβλήματα για την πρακτικοποίηση της θεωρίας έχουν βαθύτερες ρίζες και έχουν να κάνουν με εκείνη τη «θησαυριστική» θεώρηση της γλώσσας, δηλαδή τη θεώρησή της απλά ως ένα εγγράψιμο πολιτισμικό στοιχείο ή αλλιώς σαν ένα θησαυρό που τιμάται, εκτιμάται, βαθμολογείται, παρατηρείται, με άλλα λόγια σαν ένα κεφάλαιο που «εκτίθεται», «προβάλλεται», «καλλιεργείται» με στόχο την παραγωγή συγκεκριμένων συμβολικών ή μη αντιμισθιών.

Άμεση συνέπεια του προηγούμενου, είναι το γεγονός της στατικής και παθητικής θεώρησης του ομιλούντος υποκειμένου, θεώρηση που το προσεγγίζει κύρια ως υποκείμενο υπο-κείμενο στην κανονιστική λειτουργία των γλωσσικών φαινομένων και όχι ως υποκείμενο που πέρα από τη γλωσσική κανονιστικότητα υπόκειται και σε μια σειρά άλλων κανόνων που καθορίζουν σε ένα σημαντικό βαθμό την ίδια τη σχέση του με τη γλώσσα.²⁰ Μια τέτοια προσέγγιση λησμονεί επίσης το γεγονός ότι ο ίδιος ο μαθητής πέρα από «καταναλωτής» είναι και ο ίδιος παραγωγός νοήματος και λόγου. Το προηγούμενο συνεπάγεται την αδρανοποίηση μιας σειράς στοιχείων και κινήτρων που θα μπορούσαν να βοηθήσουν σε μια εφ' όλης της ύλης προσέγγιση με αυτό το ολιστικό κοινωνικό φαινόμενο που είναι η γλώσσα περιορίζοντας έτσι τη γλωσσική διδασκαλία (επηρεασμένη επίσης από την υπεραναπτυγμένη διαδακτική πρακτική των «νεκρών γλωσσών») σε τεχνικές και φορμαλιστικές και μόνο απόπειρες καλλιέργειας.

Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η προσέγγιση του μαθητή ως αναγνώστη περιορίζεται πολλές φορές στη διάσταση του καταναλωτή-αναγνώστη αισθητικών, λογοτεχνικών κειμένων. Δεν είναι του παρόντος να ασχοληθούμε με τη συγκρότηση της αισθητικής εμπειρίας ή των κοινωνικών διαδικασιών που συγκροτούν το γούστο ή την αισθητική απόλαυση. Αλλά σαφώς μια προσέγγιση που σέβεται την πράξη της ανάγνωσης θα πρέπει να αχολείται και με την ίδια τη φύση του κειμένου-αντικειμένου της, τονίζοντας, π.χ., ότι το τι μπορεί να θεωρηθεί «λογοτεχνικό» και τι όχι σε μια εποχή, δεν είναι εγγενής ιδιότητα της γραφής ή του λόγου αλλά εξαρτάται στην ουσία από μια σειρά κοινωνικών συμβάσεων, πράγμα που ισχύει σε όλες τις μορφές γλωσσικής παραγωγής. Και είναι ακριβώς η διαφορετική επικοινωνιακή σκοπιμότητα και οι διαφορετικές κοινωνικές συμβάσεις (προϊόντα

¹⁹ Μπέρτολτ Μπρεχτ «Μια καλή απάντηση», Από τις *Ιστορίες του κ. Κόνερ*, μτφρ. Π. Μάρκαρη, Αθήνα 1980, σ. 49.

²⁰ Ο μαθητής, π.χ., δεν μπορεί να οριστεί αυτόματα ούτε ως συμμετοχος μιας παράδοσης –κατά κύριο λόγο λόγιας ή προϊόν λόγιας επεξεργασίας– αφού η μετάδοση αυτής της παράδοσης είναι ακριβώς ένας από τους (ιδεολογικούς και παιδαγωγικούς) στόχους της μαθησιακής διαδικασίας κι ούτε κατ' ανάγκη ως ευήκοος δέκτης της επίσημης ή νόμιμης αισθητικής.

κοινωνικής διαπραγμάτευσης και της μάχης για «ηγεμονία» και στο επίπεδο της σημασίας και «ονοματοθεσίας-ονοματοδοσίας») αυτές που νομιμοποιούν ή επιτρέπουν την με αυτούς ή τους άλλους όρους εκφορά και διατύπωση των διαφόρων ειδών του λόγου (genres). Το τι επιτρέπεται να ειπωθεί και μάλιστα «σωστά» σε μια συγκεκριμένη στιγμή, το τι μπορεί να χαρακτηριστεί ως «λογοτεχνικό» και τι όχι, η ανάδυση και ο τρόπος εμφάνισης των ειδών του λόγου («πρωτεύοντων» και «δευτερεύοντων», εννοώντας με τα πρώτα σύμφωνα με τη κλασική διάκριση του μπαχτινικού κύκλου, ό,τι αφορά την καθημερινή ζωή και με τα δεύτερα αυτά των οργανωμένων ιδεολογικών σχηματισμών), δεν είναι στοιχεία εγγενή του λόγου, αλλά εγγράφονται και σχηματίζονται στη γλώσσα ως συνέπεια βαθύτερων κοινωνικών διεργασιών. Η ανίχνευση των παραγόντων εκείνων που προσδιορίζουν οποιαδήποτε μορφή γλωσσικής παραγωγής είναι, ως εκ τούτου, συστατικό στοιχείο στην κατεύθυνση της γνώσης που είναι αναγκαία για την αποτελεσματική ανάγνωση οποιουδήποτε λόγου ή κειμένου. Στην ουσία, όπως όλοι μας ξέρουμε, το ύφος, το είδος, η μορφή κλπ. οποιουδήποτε μηνύματος είναι ο γεωμετρικός τόπος που προκύπτει από τις απαντήσεις σε μια σειρά ερωτήσεις, όπως: «ποιος;», «σε ποιον;», «πού;», «πότε;» «για ποιο θέμα;», «με ποιο σκοπό;» κ.ο.κ. Το ότι σε μια σειρά θέματα υπερισχύει αυτή ή η άλλη πλευρά των παραπάνω ερωτημάτων (όπως, π.χ., στη λογοτεχνία το σχετικό στοιχείο της αυτοαναφορικότητας) δεν σημαίνει ότι ατονούν τα στοιχεία εκείνα της παραγωγής λόγου ως μιας επικοινωνιακής διαδικασίας. Μια τέτοια προσέγγιση βοηθάει στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η γλωσσική παραγωγή δεν είναι απλά και μόνον «τεχνοκρατική διαδικασία» μα πάνω απ' όλα ένα γεγονός βαθύτατα κοινωνικό. Η χρησιμοποίηση της παραπάνω ερωτηματοθεσίας μπορεί να βοηθήσει εξάλλου για την ανάλυση οποιουδήποτε «κειμένου» οδηγώντας τους «ακροατές» ή «αναγνώστες» στην απόκτηση εκείνων των στοιχείων που ο Edward Said (σ' ένα άλλο πλαίσιο συμφραζομένων) εύστοχα ονόμασε «πολιτική της ερμηνείας»²¹.

Τα παραπάνω βέβαια μπορούν να ενεργοποιηθούν ζωοποιά στα πλαίσια μιας θεώρησης που δεν προσεγγίζει την ανάγνωση ως αυτοσκοπό ή απλή κατανάλωση-συσσώρευση γραμμάτων, νοημάτων, αισθητικών ή άλλων συγκινήσεων αλλά σαν τμήμα μιας διαδικασίας συνειδητοποίησης που βλέπει ότι η παραγωγή η επεξεργασία και η «κατανάλωση» λόγου είναι άμεσα συνδεδεμένη με τους πολυσύνθετους μηχανισμούς του σύγχρονου πολιτισμού και της σύγχρονης ζωής και ότι η άγνοια των κανόνων και των συμβάσεων που ρυθμίζουν τη λειτουργία, τη χρήση του ή την πρόσληψή του συνεπάγεται μια μορφή ιδιόμορφης πολιτισμικής και κοινωνικής «αλαλίας». Με άλλα λόγια, θα πρέπει να

---

²¹ «Opponents, Audiences, Constituencies and Community», *Critical Inquire*, τχ. 9, Σεπτ. 1982, σ. 1.

γίνει κατανοητό ότι ο αγώνας για την εκμάθηση αυτών των κανόνων και των συμβάσεων και η σωστή εν χώρο και χρόνο χρήση τους αποτελεί μέρος του γενικότερου προσωπικού αγώνα για ζωή, έτσι ώστε η κάθε ανάγνωση να συνοδεύεται από τη γνώση την επίγνωση και –γιατί όχι; (για να θυμηθούμε εκείνο το καβαφικό «*Ανέγνω, έγνω, κατέγνω*»)-, αν χρειαστεί, την κατάγνωση.